

**ULUG'BEK HAMDAMNING «TO'RTKO'CHA» ROMANIDA LEKSIK
VOSITALARNING QO'LLANISH XUSUSIYATLARI***Abduraxinova Charos**Sharof Rashidov nomidagi Samarqand
davlat universiteti talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Ulug'bek Hamdamning «To'rtko'cha» romanida leksik vositalarning qo'llanish xususiyatlari tahlil qilinadi. Asarda sinonimlar, antonimlar, frazeologik birliklar va paremiologik vositalarning badiiy funksiyasi, ularning qahramon ruhiyatini ochishdagi roli, milliy kolorit yaratishdagi o'rni ilmiy asosda o'rganiladi.

Kalit so'zlar: «To'rtko'cha» romani, leksik vositalar, frazeologizmlar, paremiya, sinonimiya, milliy kolorit, psixologik tasvir.

Kirish

Ulug'bek Hamdam — zamonaviy o'zbek nasrining falsafiy-psixologik yo'nalishini izchil rivojlantirgan ijodkorlardan biri. Yozuvchining 2024-yilda nashr etilgan «To'rtko'cha» romani mustaqillik davrining ijtimoiy-ma'naviy ziddiyatlarini, inson ruhiyatining murakkab dunyosini o'ziga xos leksik vositalar orqali aks ettirgan. Asar nomi o'zi ramziy semantikaga ega: hayot chorrahasi, ma'naviy tanlov, yo'l ajralishini anglatadi.

Roman tilida bir nechta lug'aviy qatlam uyg'unlashgan: xalqona iboralar, paremiologik birliklar va zamonaviy ijtimoiy leksika bir-biri bilan mantiqiy aloqada qo'llaniladi. Ushbu maqolada romandagi asosiy leksik vositalar — sinonimlar, antonimlar, frazeologizmlar va maqollar — tahlil qilinadi.

1. Sinonim, antonim va omonimlarning uslubiy xususiyatlari

Romanda sinonimik qatorlar qahramon ruhiyatini nozik va ko'p qatlamli tarzda ifodalaydi. «Iztirob – qiynalish – sinov – izlanish» kabi sinonimlar qahramonning ichki holati dinamikasini bosqichma-bosqich ochib beradi. «Muvozanat – buzilish – uyg'unlik – parchalanish» sinonimik qatori esa psixologik ziddiyatni ifodalashda muhim rol o'ynaydi.

Antonimlar asarda ichki kurashni kuchaytirish vositasi sifatida qo'llaniladi. «Erkinlik – qaramlik», «ishonch – shubha», «kelajak – o'tmish» kabi qarama-qarshi birliklar qahramonning ruhiy ikkilanishini, jamiyatdagi qadriyatlar to'qnashuvini yorqin ifodalaydi. Antonimik juftliklar orqali asarning asosiy konflikti — shaxs va jamiyat ziddiyati — lingvistik jihatdan mustahkamlanadi.

Roman tilida polisemiya ham muhim o'rin tutadi. «To'rtko'cha», «yo'l», «muvozanat» kabi so'zlar bir vaqtning o'zida ham bevosita, ham ko'chma ma'noda

qo'llanib, asarning g'oyaviy qatlamini boyitadi. Xususan, «to'rtko'cha» so'zi oddiy geografik tushunchadan hayotiy tanlov metaforasiga aylanadi.

2. Frazeologik birliklar va xalqona iboralarning badiiy funksiyasi

Romanda 120 dan ortiq frazeologik birlik qo'llanilgan bo'lib, ular asarning milliy ruhini ta'minlaydi, qahramonlar nutqini tabiiy va hayotiy qiladi. Frazeologizmlar uch asosiy funksiyani bajaradi: psixologik holatni ifodalash, milliy mentalitetni aks ettirish, axloqiy-falsafiy qatlamni chuqurlashtirish.

Psixologik tasvir funksiyasida «yuragi og'ziga kelmoq» frazeologizmi kuchli qo'rquv va hayajon holatini bildiradi. «Ko'ngli g'ash tortmoq» iborasi tashqi voqea keskin bo'lmagan paytda ham ichki siqilish va bezovtalikni ifodalaydi. «O'zini yo'qotmoq» birikmasida shaxsning ruhiy muvozanati buzilgani — ma'naviy parchalanish — ko'chma ma'no orqali beriladi.

Milliy mentalitetni aks ettirish funksiyasida «Bir qo'lning ovozi chiqmas» iborasi alohida o'rin tutadi. Bu ibora romanda ikki qatlamli ma'no beradi: birinchisi — ijtimoiy haqiqat (yolg'iz odam jamiyat mexanizmini o'zgartira olmaydi), ikkinchisi — ruhiy holat (qahramon o'zini yakka va himoyasiz his qiladi). Shu tariqa frazeologizm badiiy psixologizmga xizmat qiladi va xalqona nutqni mustahkamlaydi.

Quyidagi jadvalda romandagi ba'zi frazeologizmlar va ularning ma'nolari ko'rsatilgan:

Frazeologik ibora	Ma'nosi va badiiy vazifasi
Serrayib qolmoq	Hayron bo'lib qotib qolmoq; ruhiy zarba tasvirida
Popugi pasayib qolmoq	Kayfiyati tushmoq, ruhi sinmoq; mag'lubiyat tasvirida
Oyog'ini qo'lga olib yugurmoq	Shoshilib, tez yugurmoq; hayajon va shoshqaloqlik ifodasida
Ko'ngli joyiga tushdi	Xavotiri bosildi; ichki tinchlikka qaytish tasvirida
Qo'rquvdan yuragi bo'g'ziga tiqilmoq	Juda qattiq qo'rquv; psixologik taranglik ifodasida

1-jadval. Romandagi ba'zi frazeologizmlar va ularning badiiy funksiyasi

Romanda metaforik frazeologizmlar ham keng qo'llaniladi. Masalan, «yuragida olov kabi lovullab yonib turgan orzusi» iborasida orzu olovga qiyoslanib, metafora orqali qahramonning kuchli ichki ehtirosi ifodalanadi. «Orzusi O'lmasni yetaklab chiqdi» birikmasi esa orzuni harakatlantiruvchi kuch sifatida tasvirlagan metaforik ifoda hisoblanadi.

3. Paremiya va hikmatli so'zlarning qo'llanishi

Romanda 45 ta maqol va hikmatli so'z qo'llanilgan. Paremiyalar uch asosiy funksiyani bajaradi: qahramon nutqini milliy ruhda tabiiylashtirish, psixologik ziddiyatni obrazli ifodalash, falsafiy umumlashtirish va jamiyat muammolarini talqin qilish.

«Bir qo'lning ovozi chiqmas» maqoli romanda shaxs va jamiyat munosabatini ifodalovchi semantik kalit vazifasini bajaradi. Qahramon jamiyatdagi muammolarni o'zgartirishga urinadi, biroq yolg'izligidan iztirob chekadi. Bu paremiya mustaqillik davrida individual tashabbus va kollektiv mas'uliyat o'rtasidagi ziddiyatni ifodalaydi.

Romanda milliy mentalitetni aks ettiruvchi bir qator maqollar qo'llaniladi: «Yon qo'shni – jon qo'shni» iborasi qo'shnichilik munosabatlarining milliy qadriyat sifatidagi o'rnini ko'rsatadi. «Och qornim – tinch qulog'im» maqoli o'zbek xalqining qanoat va osoyishtalikni moddiy boylikdan ustun qo'yishini ifodalaydi. «Onaning ko'ngli bolada, bolaning ko'ngli dalada» iborasi esa onalik mehrining fidoyiligini aks ettiradi.

«To'rt yo'lning boshi» iborasi roman nomi bilan semantik jihatdan uyg'unlashib, butun asarning konseptual ramziga aylanadi. Hayotiy tanlov, yo'l ayrimi va qaror nuqtasini anglatuvchi bu birlik romandagi markaziy falsafiy metaforaga aylanadi. Qahramonning axloqiy tanlov oldidagi mas'uliyati — qulaylikmi yoki prinsipiiallik, jim turishmi yoki haqiqatni aytish — shu ibora orqali ifodalanadi.

Romandagi statistik tahlil natijalariga ko'ra, frazeologik birliklar (120 ta) va maqollar (45 ta) asarning leksik boyligini tashkil etadi. Bu ko'rsatkichlar muallifning milliy til boylıklaridan samarali foydalanganligini, asarning xalqchilligi va milliy ruhini ta'minlaganligini isbotlaydi.

Xulosa

«To'rtko'cha» romanida leksik vositalarning tahlili shuni ko'rsatdiki, Ulug'bek Hamdam tildan foydalanishda yuksak mahorat egasi. Sinonimik qatorlar qahramon ruhiyatining ko'p qatlamli tavsifini ta'minlaydi; antonimlar ichki ziddiyatni kuchaytiradi; frazeologizmlar milliy ruhiyatni va psixologik holatni birlashtiradi; paremiyalar esa xalq donoligini zamonaviy falsafiy kontekstda qayta talqin qiladi.

Roman leksikasi an'anaviy milliy qatlam (maqollar, frazeologizmlar) va zamonaviy ijtimoiy birliklarning uyg'unligi asosida qurilgan. Bu uyg'unlik asarning ham milliy, ham zamonaviy ruhini bir vaqtning o'zida aks ettirishiga zamin yaratadi. Leksik vositalar faqat nominativ vazifa bilan cheklanmay, obraz yaratish, g'oyani ifodalash va o'quvchiga ta'sir ko'rsatish kabi murakkab badiiy funksiyalarni bajaradi.

Tadqiqot natijalaridan «Badiiy matn tahlili» va «O'zbek tili stilistikasi» kabi fanlarni o'qitishda, shuningdek zamonaviy o'zbek nasrini o'rganishga bag'ishlangan ilmiy ishlarda foydalanish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hamdam Ulug'bek. To'rtko'cha: roman. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2024. – 544 b.
2. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 1992.
3. Yo'ldoshev M. Zamonaviy o'zbek adabiyoti va til muammolari. – Toshkent, 2018.
4. Mamatov A.E. O'zbek tilida frazeologik birliklar. – Toshkent: Fan, 2010.
5. Berdialiyev A. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Universitet, 2021.
6. Soliyev I.S. O'zbek tilida paremiologik birliklar. – Toshkent: Fan, 2005.
7. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. – Toshkent: Fan, 2002.